

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

UOT 82

FENOMEN ŞƏXSİYYƏT**SULTAN SEYİDOVA***Bakı Dövlət Universiteti**sultanseyidova@bsu.edu.az*

Məqalədə Azərbaycan xalqının böyük oğlu Nəriman Nərimanovun (1870-1925) həyat və yaradıcılığına qısa nəzər salınır. O, gənckən xalqının azadlığı uğrunda inqilabi hərəkata qoşulmuş, məktəbli gənclərin qeyri-leqal dərnəyində iştirak etmiş, xalq arasında inqilabi təbliğat aparmışdır.

Nəriman Nərimanov 1891-ci ildə Bakıya gəlmiş, bir çox məsul vəzifələrdə çalışmaqla yanaşı geniş mədəni-maarif, ədəbi-siyasi fəaliyyətə başlamışdır. Onun fəaliyyət dairəsi çox geniş olmuşdur. O, insanlara həm həkim, müəllim, yazıçı, alim kimi, həm də böyük inqilabçı və ictimai xadim kimi xidmət etmişdir. Böyük ədib Azərbaycan və rus dillərinə aid dərsləklər hazırlamış, ədəbiyyata və dilçiliyə aid, azadlıq ideyalarını təbliğ edən çoxlu məqalələr, əsərlər yazmışdır. Həmin dövrdə Yaxın Şərqi mütərəqqi qüvvələri ilə sıx əlaqə saxlamış, öz məqalə və müraciətnamələrində xalq kütlələrini azadlığa səsləmişdir. O, zəhmətkeşlərin azadlığı uğrunda mübarizəni ömrünün sonunadək bütün varlığının amalı hesab etmişdir.

Açar sözlər: Nəriman Nərimanov, inqilabi hərəkət, fəaliyyət, inqilabçı, təbliğat, xalq, azadlıq

Giriş. Nəriman Nərimanov böyük maarifpərvər, yazıçı – dramaturq, publisist, alim – müəllim, ictimai və siyasi xadim, Azərbaycanda ilk ali savadlı həkimlərdən idi. O, Azərbaycan xalqının qəlbinə o qədər nüfuz edib, o qədər möhkəm yer tutub ki, onu buradan çıxarmaq mümkün deyil. Bu Nərimanovun haqqıdır, təbiətin, Allah – Taalanın ona gen-bol bəxş elədiyi, səxavət göstərdiyi ədəbi, daimi haqqıdır. Bu haqq mübarizə ilə alınmır, ancaq verilir. Öz əməyinə, xalqa xidmətinə, böyük dövlət xadimi kimi qüsursuz işinə, insanlıq borcuna görə verilir.

Ailəsi və həyatı. Azərbaycan xalqının görkəmli oğlu Nəriman Nərimanov 1870-ci il aprelin 4-də Tiflis şəhərində ziyalı ailəsində dünyaya gəlmişdir. Onun atası Kərbəlayı Nəcəf Tiflis mühitində sayılan, seçilən insanlardan biri idi. Nəcəf müəllim çox səxavətli, humanist bir insan olub. Anası Həlimə xanım həssas, xoşxasiyyət, övladlarının tərbiyəsi ilə ciddi məşğul olan

cəfakeş qadın idi. Məhz ata-anasının verdiyi təlim-tərbiyənin nəticəsidir ki, balaca Nəriman və qardaşı, həm də qardaşı oğlu Müzəffər (N.Nərimanovdan 17 yaş kiçik) gənckən xalqının azadlığı uğrunda inqilabi hərəkata qoşulmuş, məktəbli gənclərin qeyri-leqal dərnəyində iştirak etmiş, xalq arasında inqilabi təbliğat aparmışdılar.

1905-ci ildə erməni terrorçuları qardaşı Salmanı qətlə yetirir, Həlīmə xanımı isə ağır yaralayır. Bundan sonra Nərimanovun həyatı daim qayğılarla dolu olmuşdur. O, iyirmi yaşından qardaş və bacılarının ailəsinə baxmış, on bir uşaq tərbiyə etmiş, təhsil vermiş, onları ailə sahibi edəndən sonra azad olmuşdur.

1925-ci ildə Moskvada N.Nərimanovun ictimai və siyasi fəaliyyətinin 30 illiyi münasibəti ilə xatirə gecəsi keçirilir.

N.Nərimanov 1925-ci il martın 19-da qəflətən vəfat edir. Rəhbərlik adından onun tabutu üzərində qoyulan əklildə yazılmışdı: “Şərqi xalqlarının inqilabi rəhbərinə və imperializmin zülmü altında olanların tam azadlığı uğrunda çarpışmış mübarizə” [7, 227]. N.Nərimanov Moskvada Qızıl meydanda Kreml divarı yanında dəfn edilmişdir.

Təhsili. N.Nərimanov 1882-ci ildə Qori seminariyasına daxil olmuş, 1890-cı ildə oranı bitirərək Tiflis quberniyasının Borçalı qəzasının Qızılhacılı kəndinə müəllim təyin olunmuşdur. Bu kənd Tiflislə qədim Sarvan rayonunun arasında yerləşir. Onu da qeyd etmək istərdim ki, qədirbilən xalqımız N.Nərimanovun həmin ərazidə - parkın ortasında əzəmətli heykəlini ucaldıbdır. Bu kənddə bir il işlədikdən sonra o, Bakıya gəlmiş və geniş mədəni-maarif, ədəbi-siyasi fəaliyyətə başlamışdır. N.Nərimanov yazırdı: “Müsəlman kütlələrinin müstəsna avamlığı və geriliyi öz ədəbi və ictimai işimlə bu kütlələri oyadıb inqilaba hazırlamaq vəzifəsini mənim qarşıma qoyur” [5, 12]. O, 1902-ci ilin may-iyun aylarında vaxtından əvvəl (ekstern qaydası ilə) gimnaziyanı qurtarmaq haqqında kamal attestatı almış və həmin ildə də Odessadakı Novorossiya universitetinin tibb fakültəsinə daxil olmuşdur.

İctimai-siyasi fəaliyyəti. N.Nərimanov 1902-ci ildə Odessadakı Novorossiya universitetində oxuyarkən inqilabi fəaliyyətə başlayır, tələbələrin tətillərinə rəhbərlik edir. Universiteti bitirdikdən sonra həkim sifəti ilə Bakıya dəvət olunur və şəhər xəstəxanasında işləməyə başlayır. N.Nərimanov əsil xalq həkimi idi, zəhmətkeş kütlələr onu “bizim doktor” deyər çağırırdılar. O, birinci rus inqilabı illərində bir inqilabçı kimi mətinləşir, mütləqiyyətə qarşı qətiyyətlə mübarizə aparır. 1905-ci ildə “Hümmət” təşkilatına daxil olur. Bu dövrdə İranın və Türkiyənin mütərəqqi qüvvələri ilə sıx əlaqə saxlamış, öz məqalə və müraciətnamələrində xalq kütlələrini azadlığa səsləmişdir.

Bakıda işləyərkən N.Nərimanov hökumət orqanlarının və mürtəce qüvvələrin təqibi ilə üzləşir. Buna görə də o, Tiflisə dönür və orada xəstəxanaya işə girir, ancaq inqilabi fəaliyyətini dayandırmır. Buna görə də həbs edilib Metex qalasına salınır. Altı aydan sonra Həştərxana sürgün edilir. Həştərxanda sürgündə olan başqa inqilabçılarla birlikdə qəzetlərlə əməkdaşlıq edir. Demək

olar ki, Həştərxan universitetinin sədri olan Nərimanov, onu kütlələr arasında ictimai-siyasi və inqilabi iş apararı bir orqana çevirmişdir.

1913-cü ildə N.Nərimanov Bakıya qayıdır və Qaraşəhər xəstəxanasında işə girə bilir. Eyni zamanda ədəbi-publisistik və inqilabi fəaliyyətini də davam etdirirdi. O, zəhmətkeşlərin azadlığı uğrunda mübarizəni ömrünün sonunadək bütün varlığının amalı hesab edirdi. Bu böyük insan, böyük ədəbi-ictimai xadim, çoxcəhətli məlumata, yaradıcılığa, geniş fəaliyyət dairəsinə malik alim, şərəfli müəllim və həkim ömrü sürən bir mütəfəkkir olmuşdur. Bu böyük insan dünyaya vətəninin, millətinin fədaisi kimi gəlmişdir. Öz məqalə və məktublarında Azərbaycan zəhmətkeşlərini inqilabi mübarizəyə çağırırdı [7, 227]. 1919-cu ilin iyulunda N.Nərimanov işləmək üçün Moskvaya çağırılır. Qeyd etmək lazımdır ki, o, bu vaxta qədər Bakıda bir çox məsul vəzifələrdə çalışmışdır. Moskvada keçmiş RSFSR Xalq Xarici İşlər Komissarlığının Yaxın Şərq şöbəsinin müdiri təyin edilir, bir müddət həm də RSFSR xalq milli işlər komissarının müavini işləyir. O, xarici işlər komissarlığında işlədiyi zaman partiyanın Şərqdəki siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır. Rəhbərlik Şərq barəsindəki başlıca məsələlər haqqında onun mülhizələrinə böyük diqqət verirdi.

1920-ci il aprelin 27-də Nərimanov qiyabi olaraq Azərbaycan İnkilab Komitəsinin, sonra isə Azərbaycan XKS-nin sədri seçilir. Nərimanovun siyasi fəaliyyətinin zirvəsi olan bu vəzifə həm onun xidmətlərinin ən yüksəyi, həm də ona qarşı irəli sürülən ittihamların əsas obyektidi oldu. O, özünün bütün qüvvəsini hakimiyyətin möhkəmlənməsinə, milli siyasətin daim həyata keçirilməsinə, fəhlə sinfi ilə kəndlilərin ittifaqını möhkəmlətməyə, respublikada yeni quruculuq işlərinə sərf edirdi. Həmçinin xalqlar dostluğunun möhkəmlənməsi, Zaqafqaziya xalqlarının rus xalqı ilə qardaşlıq əlaqələrinin inkişafı uğrunda yorulmadan mübarizə aparmışdır. Bakıda Şərq xalqlarının, Azərbaycan qadınları qurultaylarının çağırılması, qadınlar klubunun təşkili, yeni əlifba tədbirləri və s. onun adi ilə bağlıdır. Bir sıra məsul vəzifələrdən sonra, nəhayət, N.Nərimanov 1922-ci ildən keçmiş SSRİ MİK-nin sədrələrindən biri seçilir. O, ən mühüm dekret, qərar və müraciətnamələrin hazırlanmasında, xarici siyasət tədbirlərində, onların həyata keçirilməsində fəal çalışırdı.

Maarifçilik və bədii fəaliyyəti. N.Nərimanovun fəaliyyət dairəsi çox geniş olmuşdur. O, insanlara həm həkim, müəllim, yazıçı, alim kimi, həm də böyük inqilabçı və ictimai xadim kimi xidmət etmişdir. Bakıda müsəlman kütlələri üçün ilk kütləvi qiraətxana-kitabxana açmış, bu kitabxana üçün öz hesabına kitablar almış, bir sıra Şərq ölkələrinin mütərəqqi qəzetləri ilə əlaqə yaratmış, həmin ölkələrdən də ədəbiyyat almışdır. Azərbaycan və rus dillərinə aid dərslilər hazırlamış, ədəbiyyat və dilçiliyə aid, azadlıq ideyalarını təbliğ edən çoxlu məqalələr, əsərlər yazmışdır. Onun çoxlu bədii əsərləri, hekayələri, roman və pyesləri var.

N.Nərimanov 1894-cü ildə ictimai problemlərə toxunduğu “Nadanlıq” pyesini, daha sonra “Şamdan bəy”, “Nadir şah”, “Bahadır və Sona” kimi ədəbi-

bədii əsərlər, sosial və mədəni məsələlərə dair publisistik məqalələr yazmışdır. O, qələmini tərcümə sahəsində də sınımış, belə ki, N.V.Qoqolun “Müfəttiş” komediyasını Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir [1; 8, 120-121].

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi N.Nərimanov ictimai fəaliyyətinə Gürcüstan və Azərbaycan məktəblərində ana dilindən dərs deməklə başlamış və zəhmətkeşlərin balalarının zehni inkişafı, təhsil almaları, elm öyrənmələri üçün böyük zəhmət çəkmişdir. O, maarifçilik hərəkatının nümayəndələrindən biri kimi vətənin çiçəklənməsi, xalqın tərəqqisi üçün təlim-tərbiyə məsələlərinin inkişaf etdirilməsinə xüsusi əhəmiyyət verirdi. Onun pədaqoji xidmətləri içərisində indi də öz aktuallığını itirməyən məsələlərdən biri də ana dili məsələsidir. Bu məsələ ədibin bütün fəaliyyətində -- təhsil, maarif, pədaqoji işində mərkəzi yerlərdən birini tutur. “N.Nərimanov gənc nəslin təlim-tərbiyəsi ilə, ilk növbədə ana dili məsələləri ilə yaxından məşğul olmuş və özündən sonra böyük iz qoymuşdur” [1, 29]. N. Nərimanov ana dilini yüksək qiymətləndirir, xalqın onun qədrini bilməyə çağırır və yazır ki, ana dili qiymətli kövhərdir. O, hər şeydən əvvəl, ana dilinin saflığı uğrunda mübarizə aparırdı. Ədibimiz yazırdı ki: “...bir dilin qədrini millət o vaxt bilər ki, həmin dildə yazılan yazılar millətin həm bədəninə, həm də ruhuna tərbiyə verə” [5, 95].

N.Nərimanov dil haqqında düşüncəsini, ana dilini şairanə tərzdə belə ifadə etmişdir: “Ana dili... Nə qədər rəfiq, nə qədər ali hissiyatı qəlbiylə oyandıran bir kəlmə! Nə qədər möhtərəm, müqəddəs, nə qədər əzimli bir qüvvə! Ana dili! Bir dil ki, mehriban bir vücud öz məhəbbətini, şəfqətimadəranəsini sənə o dildə bəyan edibdir. Bir dil ki, sən daha beşikdə ikən bir layla şəklinə öz ahəng və ləfəfatini sənə eşitdirib, ruhun ən dərin güşələrində nəqş bağlayıbdır! Bir dil ki, həyat və kainat haqqında o dil sayəsində bir fikir hasil edibsə, cisim və ruhun möhtac olduğunu məradı o dildə tələb eyləyibsə... Bir dil ki, ibtida o dildə yaxşı-yamanı bilibsən, səni yaradanı tanıyıbsan, həmənlə dil, diyari-qürbətə, biganələr üçün düşəndə ona həsrət qalırsan” [3].

Onun ana dilimiz haqqında hələ keçən əsrin əvvəllərində söylədiyi bu dəyərli fikirlər öz mahiyyətini bu gün də itirmir və onun natiqlik sənətinin bir nümayəndəsi olduğunu göstərir. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycanın bütün ali məktəblərində tədris olunan “Nütiq mədəniyyəti” fənninin “Natiqlik sənətinin tarixi” fəslində “N.Nərimanov mərhələsi ayrıca tədris olunur” [2, 98].

Böyük ədibimiz hələ gənckən özünün praktik fəaliyyəti nəticəsində “Türk-Azərbaycan dilinin müxtəsər sərf-nəhivi” adlı qrammatika kitabını yazmışdır. Bu kitab Azərbaycan dilçiliyində xüsusi yer tutur. Müəllif yazırdı ki, “...mədəni millətlər çalışırlar ki, dillərini və yazılarını asana çıxartsınlar, çünki bir lisanın yazısı nə qədər asan olsa, o lisan o qədər tez yayılıb o dildə yazılan inşalar daha tez intişar tapar” [6, 31]. N.Nərimanov Bakı gimnaziyasında Azərbaycan dilindən dərs deməklə yanaşı, azərbaycanlılara rus dilini öyrətmək məqsədilə “Müsəlmanlar üçün müəllimsiz rus dilini öyrətməkdən ötəri asan kitabça” adlı da əsər yazmışdır. O, bədii və elmi əsərlərində, məqalələrində ana dilimizin təlim və tərbiyəvi əhəmiyyətindən danışmış, onun

təlim əhəmiyyətini həmişə yüksək tutmuşdur.

Yekun. N.Nərimanovun sadıq olduğu yeganə amal xalqının müstəqilliyi və milli inkişafı idi. Xalqımız yaxşı bilirdi ki, onun həyatı çox keşmə-keşli olmuşdur. Bu şəxsiyyətin çox aydın amalı var idi, o da azərbaycançılıq, türkçülük, millətsevərlik idi. İndi demək olar ki, N.Nərimanovun fenomeni ülvi-ləşmiş, dilinə, dininə, vətəninə, millətinə, milli dəyərlərinə sadıqlıq rəmzinə çevrilmişdir.

İllər keçəcək, qərinələr ötəcək, əsirlər bir-birini əvəz edəcək, bu fenomen şəxsiyyət haqqında yeni-yeni yazarlar yaranacaq. Zaman və nəsillər dəyişdikcə bu fenomen şəxsiyyətə baxış bucaqları dəyişəcək, təzələnəcək. Hər gələn nəsil onu yenidən kəşf edəcək.

ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədov T. Seçilmiş əsərləri: I cild: Nəriman Nərimanov. Bakı: Nurlar NPM, 2015, 688 s.
2. Hacıyeva J.H. Nitq mədəniyyəti. Bakı: "Politex MMC" mətbəsi, 2014, 238 s.
3. "Həyat" qəzeti. Bakı, 1906, №181.
4. Qurbanov Ş. Nəriman Nərimanov. Ömrünün son illəri, (Təkmilləşmiş, əlavələr edilmiş ikinci nəşri), Bakı: Azərbaycan, 2003, 376 s.
5. Nərimanov Nəriman. Seçilmiş əsərləri, I cild. Bakı: Elm, 1973; Azərnəşr, 1985, 251 s.
6. Nəriman Nərimanov. "Türk-Azərbaycan dilinin müxtəsər sərf-nəhivi". Bakı, Типография «Губернское правление», 1899, 47 стр.
7. Orconikidze Q.K. ASE–VII cild. Bakı: Azərbaycan sovet ensiklopediyasının baş redaksiyası, 1983, 624 s.
8. Seyidov Y. Azərbaycan dili. Bakı: Bakı Universiteti, 2009, 358 s.

ФЕНОМЕНАЛЬНАЯ ЛИЧНОСТЬ

СУЛТАН СЕИДОВА

РЕЗЮМЕ

В статье дается краткий обзор жизни и деятельности великого сына азербайджанского народа Наримана Нариманова (1870-1925). Еще в молодые годы Н.Нариманов включился в революционное движение за свободу азербайджанского народа; в школьные годы он был членом нелегального кружка, вел революционную пропаганду среди народа. Н.Нариманов приехал в Баку в 1891 г. Работая на ответственных должностях, он в то же время занимался культурно-просветительской и литературно-политической деятельностью. Круг его деятельности был весьма широк. Н.Нариманов служил как врач, учитель, писатель, ученый, а также как пламенный революционер и общественный деятель. Он написал учебники по азербайджанскому и русскому языкам, статьи, посвященные различным проблемам литературы и языкознания, труды, пропагандирующие свободолобивые идеи. В этот период Н.Нариманов поддерживал тесные связи с прогрессивными силами Ближнего Востока; в своих статьях и обращениях он призывал народные массы к свободе. Н.Нариманов своим священным долгом считал борьбу за свободу трудящихся и посвятил этому всю свою жизнь.

Ключевые слова: Нариман Нариманов, революционное движение, деятельность, революционер, пропаганда, народ, свобода

PHENOMENON IDENTITY

SULTAN SEYIDOVA

SUMMARY

The article contains the brief overview of the Azerbaijani people's great son Nariman Narimanov's life and activities (1870-1925). As a young man Nariman Narimanov was involved in the revolutionary movement for the Azerbaijani people's freedom; in school years he was a member of the illegal circle, conducted propaganda among the popular masses. Nariman Narimanov came to Baku in 1891. While occupying responsible positions at the same time he was engaged in the cultural-educational and literary-political activities. The range of his activities was very wide. Nariman Narimanov served as a doctor, teacher, scientist and also as a revolutionary and public figure. He wrote textbooks on the Azerbaijani and Russian languages, articles dedicated to the different issues of literature and linguistics, works that promoted the freedom-loving ideas. Nariman Narimanov maintained close ties with the progressive forces of the Middle East during that period; he called the people for freedom in his articles and appeals. Nariman Narimanov considered struggle for the working people's freedom to be his sacred duty and devoted his life to it.

Keywords: Nariman Narimanov, revolutionary movement, activities, revolutionary, propaganda, people, freedom